

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
АНТИЧНА ЛІТЕРАТУРА

Гай САЛЛЮСТІЙ

■

ЮГУРТИНСЬКА
ВІЙНА

■

ЗМОВА КАТІЛНИ

Переклад
Максима Волкова

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2026

1. [1] Дарма рід людський ремствує на свою природу — безсилу, недовговічну¹ й залежну більше від випадку, ніж доблесті. [2] Адже, якщо поміркувати, стане ясно, що, крім доблесті, немає нічого величнішого й видатнішого, і що природі людській бракує радше наполегливості, ніж сил або часу. [3] Життям людей керує і править дух². Коли він прямує до слави дорогою доблесті, його сила, велич і міць — безкрайні; він не залежить від долі, адже чесність, наполегливість й інші чесноти не можна ні дати, ні відняти в будь-кого. [4] Якщо ж людину полонили лихі пристрасті, якщо її зіпсували безділля й тілесні насолоди після бо-дай недовгого потурання згубним бажанням, та коли через недбалість її починає бракувати сил, часу, здібностей, вона нарікає на неміч своєї природи; кожен переносить власну провину на обставини. [5] Якби турбота про хороше була в людей такою ж значною, як та жага, з якою вони домагаються чужих, непотрібних, а часто навіть небезпечних і згубних речей, вони би частіше керували обставинами, а не корилися їм і зазнавали би такого успіху, що, будучи смертними, завдяки славі здобували безсмертя.

2. [1] Але як людина складається з тіла й душі, так й одні наші діла та прагнення мають тілесну природу, а інші — духовну. [2] Адже прекрасна зовнішність, великі багатства, до того ж міцне тіло й усе інше того ж роду швидко марніє, а великі діяння розуму, як і душа, є безсмертними. [3] Словом, для благ тіла й багатства є початок і кінець: усе народжене помирає, усе, що зростає, старішає. Однак нетлінний, вічний дух, правитель роду людського, керує і володіє усім, а сам — непідвладний нічому. [4] Тим паче варто дивуватися зіпсованості тих відданих тілесним утіхам людей, які проводять життя в розкоші й бездіяльності, а розуму, найбільшому й найкращому благу людської природи, дозволяють скніти від недбалості та в'ялості, коли на світі існує стільки різних занять для душі, що приносять найвищу славу.

3. [1] Серед цих занять — магістратура й командування, словом усе, що стосується державних справ, у наш час³ здається мені дуже небажаним, адже почесними нагороджують зовсім не доблесть, а тим, хто здобув ці почесні обманом, вони не приносять ні безпеки, ні більшої шани. [2] Адже насильно правити батьківщиною й рідними можна, і водночас навіть запобігати злочинам, однак така влада тяжка, тому що будь-які перевороти призводять до різні, вигнання й інших ворожих речей. [3] Дарма ж докладати зусиль, виснажувати себе, щоб здобути нічого, окрім ненависті, — це повне безумство; [4] хіба що випадково кого-небудь охопить ганебне й згубне бажання пожертвувати своєю честю і свободою заради влади купки людей.

4. [1] Серед інших розумових занять одним із найкорисніших є описання минулого. [2] Я вважаю за потрібне не згадувати про його якості, адже про них уже багато було сказано іншими людьми; до того ж я не бажаю, щоб хтось подумав, ніби я через зарозумілість вихваляю власні старання. [3] Через те, що я вирішив провести життя далеко від державних справ, я вірю, що знайдуться люди, які називатимуть мою важливу й корисну працю неробством; для них, звісно, найбільшим виявом працелюбства є вітати народ і влаштовувати бенкети заради його прихильності⁴. [4] Якщо вони поміркують про те, в які часи я здобув магістратури, які мужі не змогли їх досягти⁵, і які люди увійшли в сенат згодом⁶, вони, звісно, визнають, що я змінив своє рішення радше виправдано, ніж через лінощі, і що моя бездіяльність⁷ принесе державі більшу користь, ніж діяльність інших.

[5] Я нерідко чув, що Квінт Максим, Публій Сципіон⁸ й інші найвидатніші мужі нашої держави говорили, що, дивлячись на зображення предків⁹, відчували палке прагнення до доблесті. [6] Звісна річ, що на них так сильно впливали не віск і не сам образ; від згадки про їхні подвиги в серцях неперевершених мужів розгорався вогонь і не вщухав, допоки вони не зрівняють свою доблесть із добрим ім'ям і славою предків. [7] А хіба за нинішніх звичаїв знайдеться хто-небудь, хто позмагався би зі своїми предками не в багатстві й витратах, а в чесності та старанності? Навіть нові люди, які раніше часто своєю доблестю перевершували знать, досягають влади й почестей більше підступом і грабунками,

ніж чеснотами; [8] ніби претура, консулат й усі інші по-
дібні посади величні та славетні самі по собі, а не вва-
жаються такими залежно від тої особи, яка їх займає.
[9] Однак я захопився й зайшов занадто далеко, адже
від звичаїв суспільства мені стає гірко й огидно. Повер-
таюся до розповіді.

5. [1] Я опишу війну, яку римський народ вів проти
нумідійського царя Югурти, тому що, по-перше, вона
була довгою, жорстокою, а перевага в ній постійно змі-
нювалась, і, по-друге, тоді вперше було дано відсіч гор-
дині знаті¹⁰. [2] Це була боротьба, що змішала справи
людські та божественні, і дійшла до такого безумства,
що розбрату серед громадян¹¹ поклали край лише війна
й розорення Італії. [3] Але перш ніж почати цю розпо-
відь, я повернуся трохи назад, аби зробити все зрозу-
мілішим й очевиднішим.

[4] У другій Пунічній війні, коли карфагенський
полководець Ганнібал виснажив Італію, як ніхто інший
відтоді, як Рим досяг могутності, нумідійський цар Ма-
синісса¹², визнаний нашим другом завдяки Публію Сци-
піону, згодом за доблесть прозваному Африканським¹³,
здійснив багато славетних подвигів. Через це, коли Кар-
фаген зазнав поразки, а Сіфакса¹⁴, правителя великої
й обширної держави в Африці, узяли в полон, римський
народ подарував Масиніссі всі захоплені міста й землі.
[5] Тому Масинісса залишався нашим добрим і вірним
другом, але його смерть спричинила кінець і його дер-
жаві. [6] Згодом його син Міципса отримав одноосібну
владу; брати Міципси, Мастанабал і Гулусса, загинули
від хвороби. Мастанабал залишив після себе сина на

ім'я Югурта; Масинісса позбавив його права на престол як народженого від наложниці. [7] Міципса поселив Югурту у своєму домі й виховував його разом зі своїми синами, Адгербалом і Гіемпсалом.

6. [1] Коли Югурта виріс, він, повний сил, вродливий і дуже кмітливий, не зіпсував себе розкішшю та безділлям, а за звичаєм свого народу їздив верхи, кидав списа, бігав навипередки з однолітками, і хоча перевершував усіх своєю славою, але всі його любили. Крім того, він багато часу проводив на полюваннях, першим або одним із перших вражав лева й інших диких звірів; робив дуже багато, а про себе говорив дуже мало. [2] Спершу Міципса дуже цьому радів і вважав, що доблесть Югурти прославить його царство, однак згодом дуже стривожився, коли зрозумів, що сам уже старий, його діти ще молоді, а юнак стрімко набуває впливу серед його людей. Міципса багато міркував: [3] його лякала людська природа, ласа до влади й нестримна в задоволенні своїх бажань; а ще — його власний вік і вік його синів — можливість, яка навіть скромного мужа поведе кривою доріжкою у погоні за наживою. Бентежила його і прихильність нумідійців до Югурти, через яку він побоювався підступно вбити такого мужа, адже це могло спричинити бунт або навіть війну.

7. [1] За таких тяжких обставин Міципса збагнув, що не може ні силою, ні підступом стримати такого народного улюбленця, і, знаючи про відвагу Югурти та його жагу до військової слави, вирішив наразити його на небезпеку і в такий спосіб випробувати долю. [2] Тож під час Нумантинської війни¹⁵, коли він відправляв

в Іспанію піші та кінні допоміжні війська для римлян, на чолі нумідійців він поставив Югурту, сподіваючись, що той невдовзі загине, виставляючи свою відвагу напоказ, або ж від рук жорстоких ворогів. [3] Однак сталося зовсім не так, як він очікував.

Югурта був дуже тямущим і мав гострий розум. [4] Коли він пізнав характер Публія Сципіона, який тоді командував римськими військами, а також поведінку ворогів, то доклав багато зусиль і чимало працював, крім того, покірно виконував накази й часто наражав себе на небезпеку. Зовсім скоро Югурта набув такої слави, що завдавав великого жаху нумантинцям, а наші солдати щиро полюбили його. [5] Він справді поєднав у собі виняткові якості: був сильним воїном і розсудливим радником; друга чеснота зазвичай робить розсудливого мужа боязким, а перша — відважного легковажним. [6] Тож полководець почав доручати мало не всі складні справи Югурті, вважати його своїм другом, із кожним днем дедалі більше цінував його, адже і поради, і діяння юнака приносили успіх. [7] Прихильність до Югурти також посилювали його щедра душа й винахідливий розум, завдяки яким він став близьким другом багатьом римлянам.

8. [1] На той час у нашому війську було чимало нових і знатних людей, які цінували багатство більше за порядність і чесність. Вони мали багатьох прибічників у Римі, значний вплив серед римських союзників і були радше відомими, ніж шанованими. Ці люди підігрівали честолюбство Югурти обіцянками: мовляв, якщо цар Міципса загине, Югурта здобуде

одноосібну владу в Нумідії завдяки своїй винятковій доблесті, а також продажності Риму. [2] Після зруйнування Нуманції Публій Сципій вирішив відпустити допоміжні війська й повернутися додому, але спершу винагородив Югурту і висловив йому щедрі похвалу на зборах. Після цього він привів юнака до свого намету й наодинці дав йому настанову зміцнювати дружбу з римським народом публічно, а не приватно, і нікому не давати хабарів: небезпечно, мовляв, купувати в купки людей те, що належить багатьом. Якщо Югурта не зрадить своїм чеснотам, говорив Сципій, слава й царська влада прийдуть до нього самі; якщо ж діятиме занадто квапливо, його власні гроші зіштовхнуть його в безодню.

9. [1] Сципій відпустив Югурту з листом, якого написав для Міципси. У ньому були такі слова: [2] «Твій Югурта виявив найвищу доблесть у Нумантинській війні, і я знаю, що ти цьому зрадієш. Я полюбив його за заслуги і докладу всіх зусиль, щоб його полюбили і римський сенат, і народ. Вітаю тебе, нашого друга. Цей муж гідний тебе і свого діда Масиніси». [3] Коли до царя дійшов лист від полководця, що підтвердив уже відомі йому чутки, він був стривожений доблестю та впливом Югурти й почав задобрювати його милостями, зокрема негайно всиновив¹⁶ і вніс у заповіт як спадкоємця на рівних правах зі своїми синами. [4] Через кілька років Міципса, ослаблений хворобою й похилим віком, відчув, що його життя добігає кінця. У присутності друзів і родичів, а також своїх синів Адгербала й Гіемпсала, він звернувся до Югурти з такими словами:

ЗМІСТ

Гай Саллюстій і його твори. <i>Сергій Лучканин</i>	3
ЮГУРТИНСЬКА ВІЙНА	13
ЗМОВА КАТІЛНИ.	123
Примітки. <i>Максим Волков</i>	179